

**ХТО НЕ ЗНАЄ СВОГО МИНУЛОГО,
ТОЙ НЕ ВАРТИЙ СВОГО МАЙБУТНЬОГО:
ПОГЛЯД ДЕМОГРАФІВ НА ТРИДЦЯТИРІЧНИЙ ПЕРІОД НЕЗАЛЕЖНОСТІ**

За перші три десятиріччя незалежності відбулась глибока трансформація українського соціуму, кардинальні зміни у соціально-економічній, політичній, ідеологічній сфері, що вплинули на демографічний розвиток країни. Дослідженню демографічного відтворення в Україні у цей період, його чинників, новітніх тенденцій, проблем і ризиків присвячена праця колективу науковців Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України “Населення України. Нариси про демографічний стан України у перше тридцятиріччя незалежності”¹. Це комплексне дослідження перебігу демографічних процесів і стану демографічних структур, складних і неоднозначних змін, які відбувались у демографічній царині, еволюції демографічної політики в Україні від проголошення незалежності нашої країни у 1991 р. до 2021 р. Видання є своєрідним демографічним портретом України перед повномасштабною війною, яка розділила історію нашої країни на “до” і “після”, і може стати відправною віхою для подальших оцінок тих масштабних і трагічних змін, які відбуваються у демографічному розвитку країни з 2022 р. внаслідок повномасштабного вторгнення Росії в Україну.

Монографія належить до публікацій із серії демографічних видань “Населення України”, яку започаткував Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України ще у 2003 р. Вона складається з 8 розділів і присвячена комплексному аналізу широкого кола питань демографічного відтворення: змін у чисельності й складі населення, динаміки та структурних характеристик народжуваності, смертності, шлюбів, розлучень, міграції, еволюції соціально-демографічної політики. Робота висвітлює демографічні зрушення, що в цілому відповідають загальноєвропейським тенденціям, але одночасно є продовженням довготривалих демографічних процесів, підґрунтя яких було “закладене” у радянські часи і які після 1991 р. зазнали значного впливу складних процесів соціально-економічної модернізації нашої країни.

Перший розділ роботи присвячений аналізу чисельності, статеві-вікового складу та загальних параметрів відтворення населення України. У ньому досліджено причини зменшення населення країни і показано, що впродовж усього періоду незалежності саме депопуляція, тобто природне зменшення чисельності населення внаслідок перевищення кількості смертей над кількістю народжень відіграло головну роль у скороченні його кількості. Окремо наголошується на вищій інтенсивності природного ско-

¹ Курило І., Аксьонова С., Думанська С., Корнійчук В., Крімер О., Левчук Б., Рингач Н., Слюсар Н., Шевчук П., Позняк Л., Майданік І., Гнатюк Т., Гаврилук О. Населення України. Нариси про демографічний стан України у перше тридцятиріччя незалежності: монографія. Київ: Наукова думка, 2023. 166 с. <https://doi.org/10.15407/978-966-00-1899-0>

рочення населення у сільській місцевості. Водночас з 2014 р. втрати чисельності населення відбувались внаслідок екстраординарних військово-політичних подій: анексії Росією АР Крим і окупації частини території Донецької та Луганської областей.

У другому розділі монографії аналізуються зміни у шлюбно-сімейних процесах і структурах. За допомогою комплексного аналізу характеристик шлюбів і розлучень, змін у сімейній структурі населення та показників дітності сім'ї показано, що в Україні відбуваються складні трансформації моделі шлюбу та сім'ї. Водночас збережені традиційні національні риси сімейного способу життя: високий рівень шлюбності населення, сімейна солідарність і взаємодопомога поколінь. Проаналізовано вплив нестабільності воєнно-політичної ситуації 2014–2015 рр. на матримоніальну поведінку населення. Хоча в останнє десятиріччя спостерігалось поступове зниження рівня шлюбності й розлучуваності, нині Україна належить до країн з високим рівнем цих показників.

Третій і четвертий розділ монографії присвячений аналізу тенденцій і структурних характеристик народжуваності й смертності в Україні. Комплексно досліджуючи показники народжуваності, запропоновано виокремити три періоди її змін з визначенням причин: 1991–2001 рр. – період стрімкого падіння дітородної активності, яке спричинене трансформаційною кризою; 2002–2012 рр. – період зростання інтенсивності народжуваності як відгук на певне поліпшення соціально-економічної ситуації в країні та впровадження заходів пронаталістської політики; з 2013 р. – період зниження рівня народжуваності, пов'язаного, насамперед, з розгортанням економічної кризи та політичною напруженістю в країні. Трансформація вікової народжуваності відбувається у бік “постаріння” материнства. Позитивного схвалення заслуговує дослідження впливу сучасних допоміжних репродуктивних технологій на народжуваність. Визначено, що рання діагностика та лікування безпліддя можуть стати резервом підвищення ефективності дітонороджень з їх використанням.

Досліджено загальні тенденції та статеві-вікові особливості смертності й тривалості життя – за 30 років незалежності Україні вдалося перевищити рівень тривалості життя 1991 р. лише на 1,8 року у чоловіків та на 2 роки у жінок. Головною причиною низької тривалості життя визначено високий рівень смертності населення працездатного віку. Значну увагу приділено проблемі чоловічої надсмертності, яка почала формуватися в Україні ще за радянських часів і значно поглибилась у 1990–2000 рр., її причинам і можливостям подолання. Надано оцінку впливу епідемії COVID-19 на смертність населення України, зокрема різні вікові групи населення.

П'ятий і шостий розділи присвячені міграційним процесам в Україні, вплив яких на демографічний і соціально-економічний розвиток країни посилюється. Аналізуючи основні тенденції внутрішньої та зовнішньої міграції впродовж 1991–2020 рр., автори дійшли висновку про істотне зниження інтенсивності потоків внутрішньої міграції з одночасним просторовим стисканням міжрегіональних міграцій до регіонів з містами-метрополісами (Київ, Харків, Одеса, Львів); щодо зовнішньої міграції, Україна відіграла роль як країни-донора мігрантів для інших країн, так і країни-транзиту для зарубіжних мігрантів. Відбувався процес поступової інтеграції України в міжнародні міграційні потоки з подальшим розширенням міграційних контактів з країнами дале-

кого зарубіжжя та поступовим “омолодженням” обличчя зовнішніх міграцій завдяки молодим мігрантам віком 15–34 роки. Заслуговує на увагу детальна характеристика трудової й освітньої міграції, які, відкриваючи нові можливості для українського населення, водночас стали викликом для української держави, а також вимушеної міграції, яка розпочалась у 2014 р., коли внаслідок анексії АР Крим і окупації частини територій Донецької та Луганської областей в Україні з’явився новий тип мігрантів – внутрішньо переміщені особи (ВПО).

Формування та розвиток соціально-демографічної політики України як незалежної держави розглядається у сьомому розділі монографії. Детально аналізуючи еволюцію головних напрямів соціально-демографічної політики (сімейну політику, політику щодо збереження здоров’я населення, щодо демографічного старіння, міграційну політику), їх поступове розширення та вдосконалення відповідно до потреб і викликів часу, автори не лише визначають недоліки та досягнення, але й пропонують пріоритетні напрями подальшого вдосконалення, механізми вирішення наявних проблем і мінімізації ризиків.

Заслуговує на увагу розділ восьмий, адже він присвячений прогнозу демографічних перспектив України відповідно до демографічних процесів останніх передвоєнних років, що дасть унікальну можливість порівняти траєкторії демографічного розвитку, які передбачались у довоєнний період, з реальними демографічними процесами у післявоєнній Україні. Авторами зазначено, що достовірним майбутнім у найближчі 30 років вбачається демографічне постаріння вікової структури населення нашої держави, яке буде одним з найбільших викликів для України у ХХІ ст. Питання лише: яким буде саме зіставлення кількості осіб віком 60 років і старші до чисельності осіб віком 20–59 років. Погіршуватиме ситуацію і зниження чисельності жінок у репродуктивному віці, що створить порочне коло: менша сукупність жінок репродуктивного віку генеруватиме щоразу менші сукупності наступних поколінь. Автори зазначають, що низхідну динаміку чисельності населення в майбутні десятиліття зумовлюватимуть диспропорції в статеві-віковій структурі, які були накопичені до 2020 р. Проте майбутнє часто виходить за межі прогнозованих можливостей людини й розроблених нею алгоритмів і навіть на 30-річному часовому проміжку, як показано в монографії, може виявити несподіванки. Сподіватимемося, що ці несподіванки для нашого населення будуть приємними.

У цілому можна дійти висновку, що монографія “Населення України. Нариси про демографічний стан України у перше тридцятиріччя незалежності” є глибоким комплексним дослідженням розвитку демографічної сфери життєдіяльності населення в країні у всьому різноманітті соціально-демографічних процесів. Ця праця є цінною не лише з науково-аналітичної й історичної, але й з практичної точки зору, адже значна увага приділена питанням соціально-демографічної політики та шляхам її вдосконалення.

Надалі хотілося б порекомендувати авторам у подальших своїх дослідженнях приділяти більше уваги відмінностям демографічних процесів у поселеннях різних типів (про це деталізовано лише в одному розділі) та міжрегіональним особливостям. Важливим є не лише представити “демографічний портрет” у всіх деталях і виявити

особливості ситуації, яка склалася внаслідок змін, що відбувались у демографічних процесах, але й проаналізувати хибні кроки у демографічній політиці, які спричинили небажані наслідки, або того, що необхідно було запровадити у цій площині, але цього не зробили, чи зробили невчасно.

Авторам монографії хочеться побажати творчих сил і наснаги продовжити свій науковий пошук у вивченні вже нової демографічної реальності сучасної України та пошуку нових механізмів соціально-демографічної політики, ефективність якої в екстремальних умовах воєнної та післявоєнної України має велике значення.

О.В. Линчак,
д-р біол. наук,
старший науковий співробітник,
професор кафедри методики професійної освіти та соціально-гуманітарних дисциплін
Білоцерківського інституту неперервної професійної освіти
ДЗВО "Університет менеджменту освіти" НАПН України,
вул. Леваневського, 52/4, Біла Церква, 09108, Київська обл., Україна,
email: lynchak@ukr.net,
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2026-384X>,
Scopus Author ID: 56739217800

O.V. Lynchak,
Dr. Habil (Biology),
Senior scientific fellow,
Professor, Department of Vocational Education Methodology and Humanities,
Bila Tserkva Institute of Continuous Professional Education
State Higher Educational Institution "University of Educational Management"
National Academy of Educational Sciences of Ukraine,
52/4, Levanevskoho Str., Bila Tserkva, 09108, Kyiv region, Ukraine,
email: lynchak@ukr.net,
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2026-384X>,
Scopus Author ID: 56739217800